

תקציר

מחקרים עדכניים העוסקים בתופעת הנשירה מצביעים על התפשטות התופעה ועל היותה הן משבר חברתי-כלכלי והן טרגדיה לנושרים, למשפחותיהם ולחברה שסביבם (Mussida et al., 2019; Kristensen et al., 2018). אחת הדרכים המקובלות לתיאור תופעת הנשירה מתייחסת אליה כאל תהליך, ומתארת אותה כרצף מצבי ניתוק וניכור כלפי בית-הספר והלימודים, כאשר בקצה האחד נמצאים הנושרים הגלויים ובקצה השני הנושרים הסמויים (וינגר, 2014; Arkin & Cojocar, 2019; Worku et al., 2018). תהליך הנשירה מקבל עוצמה שונה ומתבטא באופנים שונים בקרב אוכלוסיות שונות כתופעה דינמית ותלויה הקשר תרבותי-חברתי (להב, 2012; Bronfenbrenner, 2018; Ripamonti, 1979). על כן, יצירת מענה לגורמי הקשר ייחודיים של קבוצות הסיכון היא חיונית ליעילות אסטרטגיות התערבות או תכניות לטיפול בנשירה (Dupéré et al., 2019; Johansson, 2019; Smink, & Reimer, 2017; Stehlik, 2013).

המחקר הנוכחי מבקש להשמיע את קולם של בנות ובני הנוער המצויים בתהליכי נשירה, גלויים וסמויים, ממוסדות החינוך הפנימייתיים של הציונות הדתית (אולפנות לבנות ושיבות תיכוניות לבנים). במחקר הנוכחי הוצבו שלוש מטרות עיקריות: (1) לתאר את תפיסותיהם וחוויותיהם של בני נוער שנשרו מאולפנות ושיבות תיכוניות אודות החינוך הדתי והחינוך הרוחני במוסדות אלו, ואת מקומם של תפיסות וחוויות אלו בסיפורי נשירתם; (2) לבחון כיצד תהליכי עיצוב זהותם הדתית של בני הנוער משתלבים בתהליכי נשירתם; (3) לזהות את תפקידי הקוד הבלתי פורמלי בתהליכי הנשירה של בני הנוער.

המסגרת התאורטית מבוססת על הגישה הרווחת בעולם המחקר כיום, כי ה'דתיות' וה'רוחניות' הינם מבנים עצמאיים אך קשורים (de Souza, 2016; Piotrowski et al., 2021). המושג 'דת' מתקשר בעיקר למרכיבים החיצוניים, החברתיים והמוסדיים של מסורות האמונה או החיפוש אחר הקדושה, להבדיל מהצדדים הפנימיים, האישיים ונטולי הקשר המיוחדים למושג 'רוחניות' (Austin et al., 2020; Pargament & Zinnbauer, 2005; Paul Victor & Treschuk, 2017).

בתהליך הניתוח של תהליכי עיצוב הזהות התבססנו על גישתו של מרסיה (Marcia, 1986) שהציג שני ממדים בזהותו של האני: מחויבות ואקספלורציה (חיפוש חלופות חיים). מרסיה הציע טיפולוגיה המורכבת מארבעה מיצבי זהות האני: זהות מגובשת, זהות מפוזרת, סגירות מוקדמת ומורטוריום. תחום היצופן הבלתי פורמלי במחקר זה מתבסס על כהנא (2007, 2012), אשר מגדירו כמבנה סימבולי והתנהגותי דרכו מנסים יחידים וקבוצות לחזק את מידת האותנטיות שלהם, כלומר, את הביטוי העצמי האמתי והייחודי של רגשותיהם ונטיותיהם האישיות. צופן זה מדגיש אוטונומיה ובחירה ברמה האישית, הארגונית או החברתית.

כדי ליישם את מטרות המחקר בחרנו במחקר בשיטות משולבות (mixed method), המשלב אסטרטגיות כמותיות ואיכותניות (Creswell et al., 2008), כאשר פרדיגמת העל היא הפרדיגמה

האיכותנית. כלי המחקר כללו ראיונות עומק ושאלונים מובנים. הראיונות נותחו בשיטת גרוס (2002, 1995), ובאמצעות התאוריה המעוגנת בשדה (Glaser & Strauss, 1967).

אוכלוסיית המחקר כללה ארבעים בני נוער: עשרים בנים (תשעה נושרים גלויים ואחד-עשר שעדיין רשומים כתלמידים במערכת החינוך) ועשרים בנות (עשר נושרות גלויות ועשר תלמידות במערכת החינוך). כל המרואיינים ביקרו בתקופה כלשהי במרכז לנוער דתי בסיכון הנקרא 'הזולה של חצרוני', בירושלים.

ממצאי המחקר הנוכחי מצביעים על גורמי הקשור הייחודיים של החברה הציונית-דתית באמצעות קולם של הנושרים ממוסדות החינוך של חברה זו. מחקר זה מצא משמעויות דתיות ואו רוחניות בחוויות הנשירה, משמעויות המשפיעות על תהליכי עיצוב הזהות האישית-דתית והחברתית של בני הנוער, ואף מציעות סדר חברתי חדש לכלל חברת הציונות הדתית.

התהליכים הייחודיים של עיצוב זהות דתית זו משולבים עם הצופן הבלתי פורמלי בממדים שונים וברמות שונות במהלך תהליכי נשירה גלויים וסמויים. בני הנוער הנושרים במחקר זהו כמורדים בשלוש רמות שונות: ברמה האישית (רמת המיקרו), ברמת תת-התרבות (רמת הביניים) וברמת התרבות של חברת הציונות הדתית (רמת המאקרו). תוצאת מרידה זו הייתה הקנייה של זהות דתית חדשה, בעלת אוריינטציה רוחנית בשלוש רמות של זהות: האישית, החברתית והסדר החברתי בחברה הציונית-דתית. בנוסף, ממצאי המחקר מציגים את 'הזולה של חצרוני' כמרחב ייחודי, בהיותו מוסד בלתי פורמלי המעניק לבני הנוער מענה רב תחומי ברמות שונות. מקום זה מגלם מרחב המורכב מתמהיל יוצא דופן של מענה רוחני, הווי בלתי פורמלי, אוטונומיה לעיצוב זהות אישית ואו דתית והענקת זהות חברתית.

למחקר הנוכחי תרומה תיאורטית ויישומית:

תרומתו התאורטית של המחקר היא בכך שלמיטב ידיעתנו, מחקר זה הוא המחקר היחיד שנערך עד כה אשר מבחין בין השפעת הדתיות להשפעת הרוחניות במוסדות חינוך אורתודוקסיים בישראל, ושילובן בתהליכי הנשירה מנקודת מבטם של בני הנוער. בחינה מעמיקה זו תורמת להרחבת הידע הקיים בשדה המחקר אודות דתיות ורוחניות בכלל, ודתיות ורוחניות בחינוך בפרט. בנוסף, ממצאי המחקר הנוכחי חשובים לתחום הנשירה הגלויה בכלל והסמויה בפרט, ומסייעים להעמקת הבנת תופעת הנשירה בחברת הציונות הדתית כתופעה ייחודית בעלת מאפיינים משלה. מחקר זה תורם אף לתחום הזהות, ומעמיק את ההבנה לגבי תהליכי פיתוח זהות באמצעות בחינת הזהות הדתית כתוכן זהות בנוסף לבחינת תהליכי הזהות עצמם (באמצעות טיפולוגית מצבי הזהות של מרסיה).

תרומתו היישומית של המחקר נוגעת למורים, מנהלים, הורים, אנשי דת, מטפלים וגורמי רווחה, ואף למוסדות להכשרת מורים. ראשית, המחקר מדגיש את החשיבות שביצירת מרחבים מזמינים בסגנון הזולה של חצרוני גם במוסדות הפורמליים של האולפנות והישיבות התיכוניות. לשם כך מומלץ לשלב במוסדות להכשרת והשתלמויות מורים תכנים יישומיים הנוגעים לאופני שילוב רכיבים בלתי פורמליים לתוך מערכות חינוך פורמליות, כך שיאפשרו יותר מרחב לאוטונומיה, בחירה ואוטנטיות של בני הנוער וכן תכנים תאורטיים עמוקים ומקיפים בנושא עיצוב הזהות בגיל ההתבגרות.

שנית, מחקר זה מעודד להשקיע משאבים בפיתוח תכניות חינוכיות-טיפוליות למניעת נשירה המותאמות באופן מיטבי לבנות ובני הציונות הדתית. רצוי שתכניות אלו יתנו דגש למצוקות דתיות

ורוחניות של בני הנוער העלולות להשפיע על רווחתם הנפשית ואף להאיץ תהליכי ניתוק ונשירה, אשר מעמידים את בני הנוער במצבי סיכון רבים. על תכניות אלו להיות רגישות-תרבות, ולמצוא את הדרך בה המציאות הדתית של המטופל והסגנון הטיפולי יפעלו בהרמוניה.

שלישית, בתחום הדתיות והרוחניות, מוצע כי אנשי הדת באולפנות ובישיבות התיכוניות יהוו כתובת למצוקות של בני הנוער בתחום זה, וינסו להתאים מענה אישי לצרכים השונים של כל תלמידה ותלמיד. כמו כן, מומלץ למוסדות החינוך להשקיע משאבים בפעילויות רוחניות, על מנת לסייע לתהליכים רוחניים המביאים להפנמה וחיבור פנימי לפרקטיקה הדתית ואשר עשויים למנוע מצוקה נפשית בקרב בני הנוער ואף לבלום את תהליכי נשירתם.